

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПОКАРАННЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ПРИНЦИП

INDIVIDUALIZATION OF PUNISHMENT, CRIMINAL AND LEGAL PRINCIPLES

Ющик О.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і криміналістики
юридичного факультету**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту такого кримінально-правового принципу, як «індивідуалізація покарання». Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення поняття індивідуалізації покарання та його характерного змісту. Автор акцентує на розкритті змісту поняття «індивідуалізація покарання», при цьому зосереджує увагу застосування цього принципу під час призначення покарання конкретній особі.

Ключові слова: покарання, принципи призначення покарання, індивідуалізація покарання, загальні засади призначення покарання, обтяжуючі та пом'якшуючі обставини.

Статья посвящена сущности и содержанию такого уголовно-правового принципа, как «индивидуализация наказания». Проанализированы подходы различных ученых относительно определения понятия индивидуализации наказания и его характерного содержания. Автор акцентирует на раскрытии содержания понятия «индивидуализация наказания», при этом концентрирует внимание применение этого принципа при назначении наказания конкретному лицу.

Ключевые слова: наказание, принципы назначения наказания, индивидуализация наказания, общие начала назначения наказания, отягчающие и смягчающие обстоятельства.

The article is devoted to the nature and content of the criminal law principle as «individualization of punishment». The approaches of various scholars on the definition of individualization of punishment and its typical meaning. The author focuses on revealing the content of the concept of «individualization of punishment», while the focus of this principle when sentencing a particular person.

Key words: punishment, principles of sentencing, individualization of punishment, general principles of sentencing, aggravating and mitigating circumstances.

Постановка проблеми. Загальні начала призначення покарання визначають основні принципові положення, якими керується суд під час вибору міри покарання в кожному кримінальному провадженні. Вони одержують конкретне вираження залежно від складу вчиненого злочину й особистості винного, якому призначається покарання. Кожне з наведених положень загальних начал має самостійне значення як окремих компонентів кримінального покарання, що враховується обов'язково під час призначення. Однак самостійність цих компонентів не означає їхньої ізольованості один від одного. Тільки в сукупності вони забезпечують індивідуалізацію, законність, справедливість і гуманність покарання. Загальні начала зобов'язують насамперед призначити покарання в межах, установлених статтею Особливої частини кримінального закону, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Реалізуючи цю вимогу, суд керується санкцією статті кримінального закону, за якою кваліфіковано діяння особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

Призначення покарання особі, що вчинила злочин, є досить важливим етапом діяльності суду із здійснення правосуддя. Ст. 65 КК України передбачає загальні начала призначення покарання. В ній зазначається, що суд призначає покарання у межах, встановлених у санкції статті Особливої частини КК, відповідно до положень Загальної частини та враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання [1, с. 12].

Стан дослідження. Питання, що стосуються індивідуалізації покарання, неодноразово досліджувались у працях вчених криміналістів, як вітчизняних, так і зарубіжних, зокрема таких: М.І. Бажанова, С.О. Баршева, Т.А. Денисової, В.К. Дуюнова, В.І. Зубкова, І.І. Карпеца, В.Н. Орлова, С.В. Полубинської, І. Я. Фойницького.

Хоча і на сьогодні залишаються багато питань дискусійних та неоднозначних під час висвітлення питання та характеристики індивідуалізації покарання. Саме тому **метою** статті є подальша теоретична розробка сутності та змісту принципу індивідуалізації покарання, з'ясування особливостей взаємодії наукових поглядів на проблему із законодавчим визначенням та застосування цього принципу під час винесення вироку.

Виклад основного матеріалу. Положення ст. 65 КК України вже саме по собі свідчить про те, що індивідуалізація покарання ведеться на послідовному дотриманні судом загального принципу права будь-якої демократичної, правової держави – принципу законності. Принцип законності є основним, керівним началом діяльності всіх державних органів, у тому числі й органів правосуддя. От чому вся діяльність суду, зокрема діяльність із застосування покарання, повинна будуватися на принципі законності. Розглянута вимога ст. 65 КК України підкреслює, крім того, нерозривний зв'язок призначення покарання із загальними принципами кримінального права: лише за умови послідовного дотримання й застосування

цих принципів до конкретного випадку суд може призначити справедливе покарання. Завдання суду під час індивідуалізації покарання полягає, таким чином, у тому, щоб, установивши ознаки певного складу в розглянутому діянні, тобто, кваліфікувавши його, визначити потім у межах санкції, пов'язаної з даним складом, уже конкретне покарання конкретному винуватцеві вчиненого злочину. Суд у своїй оцінці ступеня суспільної небезпеки конкретного злочину повинен виходити з оцінки, даної законодавцем розглянутому виду злочину, а встановлені законодавцем межі покарання повинні бути для суду тими рамками, за які він не вправі виходити, лише за окремими виключеннями (ст. ст. 69, 70, 71 КК України). Дотримання цієї вимоги ст. 65 КК України забезпечує єдність каральної політики держави й сприяє зміцненню начал законності.

У санкціях, пов'язаних з кожним складом злочину, визначені вид і межі покарання, що може бути застосоване відносно особи, що вчинила дане суспільно небезпечне діяння. Відповідно, передумовою правильного призначення покарання і є насамперед правильна, відповідно волі законодавця, оцінка вчиненого діяння, тобто його правильна кваліфікація. Помилкова кваліфікація злочину, у чому б не виразилася помилка, виключає за загальним правилом призначення справедливого покарання, що відповідає інтересам як держави й суспільства, з одного боку, і злочинця – з іншої. Грубим порушенням закону й перекрученням судової політики є довільне або помилкове призначення покарання за вчинення дій, що фактично не містять ознак певного складу злочину. Нетерпимі в умовах правової демократичної держави й випадки необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності, що виникають від недостатньо ретельної перевірки обвинувальних матеріалів, недбалого або формального відношення до питання про підстави або умови кримінальної відповідальності. Суд, вирішуючи питання про наявність складу злочину в діях особи й про притягнення її до кримінальної відповідальності, повинен брати до уваги всі вказівки Загальної частини кримінального закону про умови й підстави кримінальної відповідальності. Особливо неприпустимий у кримінальному праві формальний підхід під час кваліфікації діянь, у результаті якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності й покарана за малозначні діяння, що лише формально підпадають під ознаки того або іншого складу злочину, у той час як фактично вони не представляють суспільної небезпеки в чинності явної малозначності й відсутності шкідливих наслідків. У цьому випадку обвинувальний вирок підлягає скасуванню як суперечному найважливішому принципу кримінального права – принципу матеріального розуміння злочину.

Для призначення справедливого покарання має досить важливе значення облік зміни суспільної небезпеки злочинця під час вчинення ним не одного, а двох або більше злочинів [2, с. 114]. Призначення покарання при сукупності злочинів регламентується спеціальною нормою Загальної частини криміналь-

ного закону, що ставить за обов'язок суду в подібних випадках спочатку визначити відповідне покарання за кожний злочин окремо, а потім вже винести остаточну міру покарання шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового додавання покарань. Не викликає ніяких сумнівів те, що виконати цю вказівку закону суд може лише за умови, якщо все вчинене винним знайде точне й повне відбиття вже під час кваліфікації, тобто якщо кожне зі вчинених обвинувачуваним злочинів буде правильно кваліфіковано за відповідною статтею Особливої частини кримінального закону. Іноді питання кваліфікації ускладнюється тим, що у вчиненні того самого навмисного злочину бере участь не одна, а більше осіб, що виконують різні ролі, а також коли особі, що наміряється вчинити злочин, не вдається довести до кінця свій злочинний намір, і його злочинна діяльність переривається на стадії готування або замаху.

Отже, кваліфікація злочину дає чітке пояснення про характер і ступінь суспільної небезпеки діяння даного виду й у той же час визначає ті рамки, у межах яких може бути призначене покарання судом за конкретний злочин. Однак кваліфікація злочину є лише передумовою для призначення справедливого покарання, тобто такого покарання, що повною мірою відповідало б вимогам принципу індивідуалізації покарання. Визначення конкретної міри покарання винному вже в межах санкції являє собою для суду дуже важливе й відповідальне завдання. Для успішного виконання цього завдання велике значення має питання про порядок і критерії індивідуалізації покарання. У нашому кримінальному законі не дається вичерпний перелік всіх тих обставин, які повинні враховуватися судом під час призначення покарання за конкретний злочин, а також не міститься вказівок про ступінь впливу на розмір покарання окремих обставин, узятих абстрактно, поза зв'язком з конкретним злочинцем і всіма умовами й обставинами його вчинення. Однак закон дає суду щось більше, висуваючи загальні критерії індивідуалізації покарання, опираючись на які суд може призначити покарання, що відповідає всім вимогам правосуддя, – це характер і ступінь суспільної небезпеки злочину, особистість винного, обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, а також вплив призначеного покарання на виправлення та перевиховання засудженого.

Покарання безпосередньо впливає не на зовнішні об'єктивні умови, що сприяють злочинності, а на психологію людей, стимулюючи належну поведінку людини або втримуючи її від вчинків, що наносять шкоду суспільству. І оскільки конкретне покарання завжди звернене до конкретного злочинця, воно повинне бути індивідуалізоване, з урахуванням всіх обставин конкретної справи й особистості людини, що вчинила злочин. Індивідуалізація є однією з найважливіших кримінально-правових ідей, вона ґрунтується на цілях покарання й виходить із того, що не може бути двох абсолютно однакових злочинів і злочинців. У широкому змісті принцип індивідуалізації поши-

рюється на ряд етапів правозастосовної діяльності: призначення покарання, його виконання, повне або часткове звільнення від відбування покарання.

Індивідуалізація покарання – найважливіший принцип кримінального права.

У науці кримінального права інститут індивідуалізації покарання почав складатися давно. До цього принципу зверталися такі дореволюційні юристи, як Н.С. Таганцев, С.О. Баршев [3, с. 1].

Дана проблема досліджувалася в роботах багатьох радянських учених. Однак єдиної думки про поняття принципу індивідуалізації в радянській кримінально-правовій науці не було. Найбільше чітко й точно він сформульований І.І. Карпечом: «Індивідуалізація покарання в радянському кримінальному праві – це принцип, що полягає в обліку характеру й ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особистості винного, обтяжуючих і пом'якшувальних обставин, що дозволяє за допомогою покарання домогтися в остаточному підсумку виправлення й перевиховання злочинця, а також попередити вчинення нових злочинів як самим засудженим, так і іншими особами» [4, с. 10]. Дане визначення зазначеного принципу актуально понині й з деякими поглядами стосовно до української кримінально-правової доктрини.

Позицію І.І. Карпеча в цілому розділяють Н.Ф. Кузнєцова й Б.А. Куринов, які визначають цей принцип у такий спосіб: «Індивідуалізацією покарання називається визначення судом конкретної міри покарання особі, винній в вчиненні того або іншого злочину, здійснюване на основі закону й правосвідомості суддів, виходячи зі ступеня суспільної небезпеки діяння й особи, що його вчинила».

А.С. Горелік відзначає, що хоча «індивідуалізація» етимологічно походить від слова «індивідум», вона не може зводитися до обліку особистості й включає облік властивостей діяння, тому що в діянні обов'язково проявляється особистість діяча. У той же час індивідуалізація означає «процес обрання міри покарання певної особистості» [5 с. 22]. Індивідуалізація під час призначення покарання – це вибір його певного виду й розміру. Індивідуалізація покарання, будучи принципом, що відображає специфічний підхід суду до діяння й особи, що його вчинила, пов'язаним з урахуванням дуже багатьох обставин, у той же час одержує вираження в законі (ст. 65 КК України). Однак варто звернути увагу на те, що ні в старому, ні в новому кримінальному законі України термін «індивідуалізація покарання» не називається, хоча його зміст одержав чітке юридичне закріплення. Саме тому ми цей принцип іменуємо «правовим». Тут звертає на себе увагу не тільки те, що індивідуалізація покарання являє собою заснований на законі правовий принцип, але й те, що вона має моральний характер, що вимагає урахування особливостей людини, що вчинила злочин. Для суду людина – не абстракція, не суб'єкт, що порушив букву закону, а людина з усіма її особливостями, що вчинила злочинне діяння, що, в свою чергу, має свої особливості й викликане певними причинами.

Здійснюваний на підставі й у межах ст. 65 КК України принцип індивідуалізації покарання дозволяє суду враховувати все різноманіття явищ і обставин об'єктивного й суб'єктивного порядку, що супроводжують злочин й характеризують особистості, що його вчинили, а також обрати законне, найбільш доцільне покарання винному. Індивідуалізація покарання йде як би від абстрактного до конкретного, від загальних вказівок законодавця, від індивідуалізації діяння, складу злочину й обставинам, що лежать за межами складу, до особистості винного, що вчинила злочинне діяння. Особа, яка вчинила злочин, виявляється центром проблеми індивідуалізації. Загальні засади ст. 65 КК України, які повинен урахувати суд і які носять абстрактний характер, реалізуються потім у суді стосовно конкретної особи, яка вчинила злочин. Тому, як правильно відзначає І.І. Карпец, «теоретично варто розрізняти: а) індивідуалізацію покарання в законі, тобто вираження в нормах кримінального права загальних положень, в абстрактній формі зобов'язуючий суд урахувати їх у межах санкції статті закону під час призначення покарання особі, що вчинила злочин; б) індивідуалізацію покарання в суді, що означає застосування положень Загальної й Особливої частин кримінального закону під час призначення покарання конкретній особі з урахуванням особливостей особистості винного й обставин, що пом'якшують і обтяжують відповідальність» [6, с. 203].

Принцип індивідуалізації реалізований, як ми бачимо, в першу чергу, в загальних засадах призначення покарання. Крім того, ряд приписів, що включають правила індивідуалізації для окремих випадків, містяться в нормах про відповідальність за незакінчену злочинну діяльність і співучасть, про призначення окремих видів покарання, про його призначення нижче нижчої межі, умовно або з відстрочкою виконання вироку. Можливості індивідуалізації відбиті також у правилах призначення покарання за сукупністю злочинів і вироків. Однак і в перерахованих випадках індивідуалізація в остаточному підсумку зводиться до врахування діяння, особистості винного, пом'якшувальних й обтяжуючих покарання обставин, а також впливу призначеного покарання на виправлення й перевиховання засудженого. Отже, до факторів, що впливають на індивідуалізацію покарання, варто віднести: а) діяння; б) особистість винного; в) пом'якшувальні й обтяжуючі покарання обставини; г) вплив призначеного покарання на виправлення засудженого. Всі вони перебувають у взаємозв'язку, взаємозалежності й із працею піддаються окремому аналізу. Характер і ступінь суспільної небезпеки діяння тісно пов'язані з особистістю винного, тому що є результатом її поведінки; пом'якшувальні й обтяжуючі обставини ставляться як до діяння, так і до особистості винного.

Виходячи з того, що принцип індивідуалізації покарання знайшов своє втілення в загальних засадах, у критеріях призначення покарання, нерідко ототожнюють поняття «призначення» і «індивідуалізація» і порушують питання про виключення з

відповідної норми кримінального закону вказівок на обов'язковість урахування судом характеру суспільної небезпеки злочинів.

Висновки. Індивідуалізуючи покарання, суд, таким чином, повинен постійно тримати в полі зору вимогу рівності, що тільки на перший погляд несумісна з ідеєю індивідуалізації покарання. Насправді лише в діалектичній єдності зазначених двох вимог може бути забезпечене призначення справедливого покарання. Тому правий В.З. Роговин в тому, що неминуха соціальна диференціація не є антитезою рівності [11, с. 43]. Якщо при співпадаючих у цілому характеристиках вчиненого й даних про особистість засудженого помітно, що розрізняються міри впливу, не можна говорити не тільки про дотримання рівності перед законом, але й про справедливість покарання.

Найбільше широко індивідуалізація покарання проявляється в урахуванні особистості підсудного й обставин, що пом'якшують і обтяжують його пока-

рання. Вивчення особистості під час розгляду справи відіграє особливу роль для призначення покарання. Оскільки метою покарання, крім відновлення соціальної справедливості, є виправлення засудженого й попередження вчинення нових злочинів, судом ретельно повинні бути досліджені як біологічні, так і соціальні особливості особистості. Часом на вид і розмір покарання впливають стать, вік, стан здоров'я винного. Важливе значення мають мета й мотив вчинених злочинних дій, дані, що характеризують винного. Нарешті, принциповим моментом під час винесення вироку з будь-якого кримінального провадження є встановлення всіх пом'якшуючих і обтяжуючих обставин. Про обставини справи, що пом'якшують і обтяжують покарання, говориться в загальних засадах призначення покарання (ст. 65 КК України), їхній облік обов'язковий під час вибору заходу кримінально-правового впливу. Кримінальний закон містить роздільні й досить докладні переліки обставин обох видів (ст. ст. 66, 67 КК).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козлов А.П. Механизм построения уголовно-правовых санкций. – Красноярск, 1998. – С. 12–25.
2. Бажанов М.И. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров. – Харьков : Юрин, 1997. – С. 114–125.
3. Баршев С.О. О мере наказания. – М., 1940. – С. 1.
4. Карпец И.И. Индивидуализация наказания по советскому уголовному праву. – М., 1961. – С. 10.
5. Куринов Б.А. Отягчающие и смягчающие обстоятельства, учитываемые при определении меры наказания // Применения наказания по советскому уголовному праву. – М., 1958. – С. 92.
6. Горелик А.С. Назначения наказания по совокупности преступлений и наказаний. – М., 1977. – С. 22.
7. Карпец И.И. Уголовное право и этика. – М., 1981. – С. 203.
8. Чубарев В.Л. Индивидуализация наказания (социально-правовые исследования) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1977. – С. 9.
9. Марат Ж.П. План уголовного законодательства. – М., 1851. – С. 49.
10. Кругликов Л.Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве. – Ярославль, 1979. – С. 57.
11. Роговин В.З. Социальная политика в развитом социалистическом обществе (направления, тенденции, проблемы). – М., 1980. – С. 43.